

Божо Лазаревић, СЈЕЋАЊЕ НА РАТ И РЕВОЛУЦИЈУ 1941–1945, Војноиздавачки и новински центар, Београд 1987. *

Књига генерала Божа Лазаревића „Сјећање на рат и револуцију 1941–1945. године“ својеврсни је документ о стварању првих организација Комунистичке партије Југославије међу официрским, посебно авијатичарским кадрам у Југословенској војсци и о токовима ослободилачког рата и социјалистичке револуције. Заиста, ово је изузетна књига по многим својим добрим карактеристикама. Први члан прве партијске организације у југословенском ваздухопловству био је ваздухопловни поручник–пилот Божо Лазаревић, аутор књиге. Добро је поменути и остала три члана ове партијске организације: Блажа Ковачевића и Ђорђа Путицу ваздухопловне пилоте и Николу Видачића интелектуалног поручника. Ову прву партијску организацију у Југословенској војсци формирао је комуниста Митар Бакић. Почетком 1940. године представници ове прве партијске организације имали су састанак са челником Комунистичке партије Југославије Јосипом Брозом Титом.

Аутор књиге је учествовао у одбрамбеном априлском рату, а касније у ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији почев од припрема па до коначног ослобођења Југославије и побједи со-

цијалистичке револуције 1945. године. Божо Лазаревић је један од организатора и челника југословенског ваздухопловства у току ослободилачког рата и револуције и његовог изграђивања у послеријатном периоду.

Књига Божа Лазаревића се састоји из пет великих цјелина: Од Загреба до Пипера (I), Јуриши и посустајања (II), Година суровог илегалства (III), Са Трећом ударном дивизијом (IV) и Стварање ваздухопловства нове Југославије (V). Свака од ових крупних цјелина има више поглавља и поднаслова, што све заједно чини једну заокружену цјелину виђења и казивања почев од стварања прве партијске организације у југословенском ваздухопловству, катастрофи југословенске државе и војске у априлском рату, припрема и тока до тада невиђеног и незапамћеног пожртвовања и хероизма партизана уз које је стајао народ у току ослободилачког рата и револуције све до коначног ослобођења Југославије. Животни токови и обрти навели су лијепог плавог дјечака – рођеног између двије плаве и лијепе ријеке – Зете и Мораче, у које се огледао ђак и скојевац Подгоричке гимназије, по природи благородан, оштра погледа, смион и одважан, увијен окренут

* Излагање на промоцији књиге у Дому ЈНА 19. маја 1988. године у Титограду.

према човјеку и народу да се вине и као човјек и као пилот у пространства плаветнила небеског, постане први југословенски пилот – комуниста, затим борац и прослављени командант у ослободилачком рату и револуцији, човјек чије ће прси ускоро красити многобројна одликовања, међу којима и највише ратничко – Орден народног хероја. Уз све је ово ишло и оно његово основно, људско и човјечно, скромно и поштедно, што карактерише Божу Лазаревића.

Књига Божу Лазаревића је слика барем дијела онога што је видио и доживио у два рата – у кратком априлском и дугом ослободилачком, који су пратили и револуционарни процеси на југословенском простору, унутрашњој и међународној политици.

У првом дијелу књиге Лазаревић казује како је пошао у војну академију, како су га земљаци и идеолошки истомишљеници корили што се уписао у војну академију, сматрајући да он тиме напушта комунистичко опредељење, затим га видимо као пилота у Осмом бомбардерском пуку на Борангоју, његову сарадњу са комунистима Митром Бакићем и Владом Поповићем и стварање прве партијске ћелије у Југословенској војсци, сусрете са Титом и Титово пребацивање авионом из Загреба у Београд. Затим читамо о политичком стању у Загребу уочи рата, о мартовским догађајима, о априлском рату и неодговарајућим ратним плановима, пасивно-

сти на ратном аеродрому Ровине, о раду њемачких сарадника у тону априлског рата на простору којим се Лазаревић кретао, о подвизима и губицима летача Осмог бомбардерског пука, расулу Југословенске војске и ратним пустошицама, одбијању наређења о предаји Њемцима и његовом доласку у родне Пипере. Ово би била основна садржина првог дијела Лазаревићевих казивања.

Други дио Лазаревићевих казивања чине Јуриши и посустајања. Под овим општим насловом аутор је дао своја виђења историјских и судбоносних догађаја у Црној Гори од априлске катастрофе до јуна 1942. године, када је дошло до повлачења главнине партизанских јединица из Црне Горе у Босну. Језгровито и аргументовано Лазаревић говори о раду преко 90 чланова КПЈ у Пиперима на припремама за историјски тринаестојулски устанак црногорског народа под руководством КПЈ, о преко 860 пиперских бораца под оружјем који су ступили у ослободилачку борбу, о борбама на Биочу, Црнцима, испод Вељег брда, о борбама за Подгорицу. Тринаестојулски устанак, најмасовнији устанак у окупираној Европи, у коме је ослобођен велики дио Црне Горе, приморао је италијанског окупатора да предузме замашне операције против устаника. Истовремено, тринаестојулски устанак је из основа пореметио све планове окупаторских сарадника и слугу – прво сепаратиста а затим и четника – што је довело до тешког

и крвавог сукоба са оружаном контрареволуцијом. Против ослободилачког покрета окупатор је удружио сопствену војну силу и снагу контрареволуције, велику партизанску оскудицу у ратној опреми, општу глад и остале животне и војне недаће устаничке борбе. О свим овим сложеним процесима Божо Лазаревић казује и као учесник.

Једно од најдрагоцјенијих штива на преко 40 штампаних страна чини трећи дио ове књиге, који носи наслов Година суровог илегалства. То је потресно казивање једног комунисте, партизана, о животу и раду бораца који су поименично по задатку враћени на рад у позадину након повлачења јединица у Босну. У овом дијелу књиге Лазаревић пише о пролазима кроз четничке засједе од Никшића до Пипера, да би у поглављу Десет најтежих дана у животу говорио о томе шта су све илегалци радили да би се повезали и активирали политички рад у народу. Оно што је било основно за илегалце, народ их је, и поред великих репресалија, прихватио и помагао. Комунисти и скојевци нијесу посустајали пред тешкоћама и животним опасностима. Увјерени у побједу и онда када за то нијесу постојали изгледи, они су кршили и наизглед непремостиве препреке, настављајући ослободилачку и револуционарну борбу. Борили су се за сваног човјека – био он у илегалцима, у четничком или окупаторском затвору, под контролом окупатора и његових сарадника.

Само самопријегорни и одговорни рад ратних комуниста и скојевца могао је да крајем 1942. године на једном малом простору омогући формирање батаљона од око 200 бораца. Рад у позадини током друге половине 1942. године и касније био је најтежи период борбе сваког борца у току рата и револуције. Само пожртвовани рад при коме се није мислило на живот већ на побједу омогућавао је илегалцима да свијетла образа изиђу пред пролетерске јединице на повратку из Босне у Црну Гору.

У четвртом дијелу књиге Са Трећом ударном дивизијом Лазаревић пише о историјским догађајима које је доживио од маја па до краја септембра 1943. године, када је поново ослобођен Колашин. То је период жестоких битака између ослободилаца и окупатора и његових сарадника разних боја. Већ на сам помен Суђеске зна се да је то била борба **бити или не бити**, борба страве и ужаса, борба у којој је окупатор против партизана употребио и дресиране звјери да кољу рањене и изнемогле партизане. Али упркос томе партизанске јединице су се пробиле у Босну, мада уз цијену огромних жртава, да би касније дио тих јединица поново побједоносно стигао у Црну Гору.

Овим се завршава дотадашња активност Божа Лазаревића у рату и револуцији. Од тада он добија специјалне ратне и политичке задатке, о којима пише у посљедњем дијелу књиге под насловом Стварање ваздухоплов-

ства нове Југославије. Ово је и најобимнији дио његових казивања. Догађаји су ту приказани у пет великих цјелина: Окупљање авијатичара, Пробијање 250 ваздухопловаца до Дрвара, У војној мисији код западних савезника, Пред групом ваздухопловних дивизија и (последња цјелина) Рапорт 6666 борбених летова у завршним јуришима за коначно ослобођење Југославије.

Књига Божа Лазаревића је крупан допринос историографији југословенског ослободилачког рата и револуције, а тиме и историографији другог свјетског рата. Поједини дјелови и поглавља те књиге су и једини документи о револуционарним токовима како у предратном тако и у ратном периоду. Она даје основна сазнања о раду КПЈ у предратној југосло-

венској војсци, о оним мукама у илегалу куда су се кретали Лазаревић и његови сарадници, као и о војној мисији код западних савезника.

Једна од карактеристика Лазаревићевих казивања јесте то што себе ни у каквој ситуацији не ставља у први план, већ на то мјесто ставља догађаје и процесе. Његова су казивања логична и плијене читаоца. Скоро за сваку личност дата су кратка објашњења, што књигу чини комплетнијом. Књига је илустрована са неколико карактеристичних фотографија и докумената, што јој даје још већи значај за изучавање сложене проблематике југословенског револуционарног покрета и ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

Јован Р. Бојовић

Енес Пелидија, БОСАНСКИ ВИЛАЈЕТ ОД КАРЛОВАЧКОГ ДО ПОЖАРЕВАЧКОГ МИРА

Веселин Маслеша, Сарајево 1989, стр. 300

Обраду „источног питања“ с правом је Васиљ Поповић сматрао једним од најбитнијих проблема у историји југословенских народа, па и свих балканских народа. Пораз Османског царства под Бечом означио је почетак краја његовог опстанка на Балкану, али је његова „болест трајала“ дуго – близу 250 година. Најзападнији дио Османског царства био је босански ејалат, који је од 1683.

до 1878. године за Османско царство био „експериментална“ провинција слабења власти, њених облика злоупотреба, буна и устанака, вјерских нетрпељивости и знатних миграционих промјена. Што је „вријеме ишло даље то су се историчари све мање „упуштали“ у озбиљнија и систематичнија проучавања. Вјероватно због недостатка архивске грађе, која од историчара са српскохрватског